

СЕРЕБРЯНСЬКИЙ П. В.,
аспірант кафедри галузевого права
юридичного факультету
(Херсонський державний університет)

УДК 343.13

ПОРІВНЯЛЬНО-АНАЛІТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ БЕЗПЕКИ ДО УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ (ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ)

У статті досліджується законодавство, яке регулює інститут заходів забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, окремих зарубіжних країн, визначаються позитивні тенденції розвитку законодавчого регулювання заходів безпеки.

Ключові слова: кримінальний процес, забезпечення безпеки осіб, заходи безпеки.

В статье исследуется законодательство, регулирующее институт мер обеспечения безопасности лиц, которые принимают участие в уголовном процессе, отдельных зарубежных стран, определяются положительные тенденции развития законодательного регулирования мер безопасности.

Ключевые слова: уголовный процесс, обеспечение безопасности лиц, меры безопасности.

This article examines the legislation governing the institution of measures to ensure the safety of persons participating in the criminal process of foreign countries are determined by the positive tendencies of development of legislative regulation of security measures.

Key words: criminal process, security of persons, security measures.

Вступ. Захист прав і свобод людини є пріоритетним завданням держави. Стаття 3 Конституції України закріплює положення, згідно з яким людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Вплив на осіб, які сприяють правосуддю, залишається однією з найбільш гострих проблем у сучасному світі. Наявні на сьогодні в Україні заходи захисту учасників кримінального процесу недостатні для ефективного забезпечення їх безпеки. Використання позитивного досвіду зарубіжних країн у тому або іншому правовому явищі дає змогу вичленувати наявні проблеми в національному законодавстві та визначити шляхи їх вирішення.

Питання правового регулювання інституту забезпечення безпеки учасників кримінального процесу досліджували науковці А.Н. Ахпанов, В.П. Бахін, В.І. Бояров, Л.В. Брусніцин, В.К. Весельський, В.В. Войніков, О.О. Зайцев, Н.С. Карпов та інші. Однак, незважаючи на наявність відповідних розвідок, залишається широке коло невирішених питань, які потребують додаткового опрацювання й зумовлюють актуальність обраної теми.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження особливостей правового регулювання інституту заходів забезпечення безпеки учасників кримінального процесу за законодавством іноземних держав.

Результати дослідження. У низці зарубіжних країн є правові норми, що забезпечують усебічне регулювання питань забезпечення безпеки учасників кримінального процесу, а також компетенцію органів, наявність яких передбачає реалізацію цих заходів. Цікавий досвід правового регулювання заходів безпеки у кримінальному процесі мають США, Великобританія, Італія, ФРН та інші, який варто використовувати для вдосконалення вітчизняного законодавства.

Так, наприклад, у США в 1971 році вперше у світі була введена в дію спеціальна Федеральна програма захисту свідків (United States Federal Witness Protection Program), яка спочатку призначалася тільки для боротьби з італійською мафією, але пізніше, довівши свою ефективність, була поширена й на інші сфери поліцейської діяльності [13, с. 1–10].

Варто зазначити, що ця програма знаходиться в компетенції Служби маршалів США. Ця організація має свою штаб-квартиру, регіональні представництва та офіси в поліції кожного міста, де працює інспектор із питань захисту свідків.

У 1982 році Конгрес США прийняв Закон «Про захист жертв злочинів і свідків», у преамбулі якого зазначається, що нормальне функціонування системи кримінальної юстиції неможливе без «кооперації» із жертвами, свідками злочинів. Основою системи правосуддя США стала компенсація шкоди, заподіяної внаслідок злочину, яка включає не тільки прямі збитки від протиправних дій, а й понесені витрати на консультації та медичну допомогу, юридичні послуги тощо. Наприклад, нині учасники програми захисту свідків перші кілька років отримують матеріальну допомогу в розмірі 60–130 тис. доларів США в рік у середньому на людину [14, с. 212].

В.Г. Шахрай, аналізуючи вказаний Закон США 1982 року, зазначив його соціальну спрямованість, оскільки його норми передбачили обов'язкову допомогу потерпілому в судовому розгляді, у тому числі надання в разі необхідності транспортного засобу для відвідування суду, послуги короткочасного догляду за дітьми, тимчасового ведення домашнього господарства тощо [14, с. 143–144].

Акт про посилення безпеки свідка, прийнятий Конгресом США 12 жовтня 1984 року, основну роль при організації та застосуванні заходів безпеки свідків відводить міністру юстиції, який правомочний передбачати зміну місця проживання й захист свідків, представників федерального уряду під час офіційних процесів, що стосуються організованої злочинної діяльності або інших серйозних злочинів, якщо він допускає ймовірність учинення насильницького злочину проти свідка, який бере участь у кримінальному процесі. Крім того, він має право на видачу особі, яка взята під захист, законно оформлених нових документів, забезпечення його житлом, надання допомоги в перевезенні домашніх меблів та іншої особистої власності на нове місце проживання, а також на забезпечення такої особи необхідним прожитковим мінімумом. При цьому останній зобов'язаний надати допомогу в пошуку роботи й забезпечити всі види інших послуг для самостійного проживання [2, с. 89–92].

Отже, можна відзначити позитивні сторони застосування заходів безпеки щодо осіб, узятих під захист, у США. Зокрема, заслуговують на увагу соціальна спрямованість цього процесу та централізованість застосування цих заходів безпеки.

Окремі позитивні моменти використання заходів безпеки щодо учасників кримінального процесу можна також відзначити й за законодавством Великобританії.

Так, у 1990 році урядом Великобританії була прийнята Хартія жертв злочинів, у якій висвітлюються питання забезпечення безпеки осіб, постраждалих від злочинних посягань. Цим правовим актом передбачена виплата жертвам злочину грошової компенсації, а для реалізації цього завдання було створено спеціальне відомство, яке перебуває в прямому підпорядкуванні Міністерства юстиції. Для отримання компенсації необхідно дотримання кількох умов, а саме: наявність насильницького злочину; злочин повинен мати місце в Англії, Шотландії або Уельсі. Ще однією з умов був розмір завданої шкоди. Він повинен був бути досить серйозним і порушувати істотні права громадян, так як мінімальна виплата жертвам злочинної поведінки становила 1 тис. фунтів стерлінгів. Крім того, у Хартії жертв злочинів була детально прописана сума коштів, які отримував громадянин за кожне каліцтво, смерть та інші наслідки [11, с. 14–18].

Отже, розглянувши законодавство країн із англосаксонською правовою системою, відзначимо, що ці країни надають переважне право матеріальній стороні питання. Крім того, захист надається учасникам кримінального процесу, їхнім близьким родичам, іншому оточенню. Застосування цих принципів у роботі забезпечує повний соціальний і правовий захист громадян своїх держав.

У ФРН захист осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, тривалий час не знаходив законодавчого закріплення. Тільки в 1989 році Міністерство внутрішніх справ і Міністерство юстиції ФРН утворили спільну комісію для вирішення проблем боротьби з організованою злочинністю. Цією комісією були розроблені пропозиції щодо вдосконалення діяльності правоохоронних органів у сфері захисту свідків. Результатом роботи комісії стало прийняття в 1990 році «Загальних указівок федеральним і земельним міністрам юстиції та внутрішніх справ з охорони свідків», а також у 1998 році Закону «Про регулювання питань забезпечення захисту свідків, яким загрожує небезпека» [1, с. 139].

Ці нормативно-правові акти забезпечили створення спеціальних органів охорони свідків (координаційні пункти охорони свідків), передбачивши їхні цілі, завдання й функції. Зазначені підрозділи були створені при кримінальній поліції земель і Федеральному управлінню кримінальної поліції. Вони самостійно визначали заходи охорони свідків і координували діяльність відповідних підрозділів поліції в зазначеній сфері. Ця практика охорони свідків давала змогу виключити зайві контакти осіб, яких узято під захист, із різними структурними підрозділами правоохоронних органів, тим самим забезпечуючи їм належну безпеку, а також можливість безперешкодної співпраці й сприяння в розкритті злочинів.

Правовою підставою для застосування заходів безпеки та охорони свідків у кримінальному процесі ФРН була спільна постанова-клопотання слідчого кримінальної поліції та прокуратури, яке направлялось у координаційний пункт охорони свідків. В основу клопотання закладалася інформація підрозділу поліції, яка провадить розслідування справи, у якій установлювався ступінь небезпеки, загрози свідку [4, с. 194].

В.А. Казакова, аналізуючи законодавство ФРН у сфері захисту свідків, виділила два типи застосування заходів безпеки свідків:

- довготривалий захист, забезпечуваний усіма поліцейськими заходами, у тому числі фізична охорона свідка в суді, тощо;
- заходи, що забезпечують недосяжність свідка в ході слідства й судового розгляду, збереження в таємниці його місцезнаходження (виключення будь-яких контактів зі страховими фірмами, банками, іншими організаціями) [7, с. 79–91].

В обох випадках особам, узятим під захист, надається необхідна соціальна допомога.

Якщо ж розглядати Італію, то там у 1984 році була прийнята Програма щодо захисту свідків, керівництво якої було покладено на Міністерство внутрішніх справ. 06 серпня 1992 року італійський парламент схвалив закон «Про внесення термінових змін у новий Кримінально-процесуальний кодекс і заходи щодо боротьби з мафіозною злочинністю» від 08 червня 1992 року № 306 [1, с. 144]. Законопроект був підготовлений міністерствами юстиції та внутрішніх справ у зв'язку зі складною на той момент криміногенною обстановкою в країні. В організаційному плані цей нормативний акт передбачив створення в Міністерстві юстиції посади національного прокурора по боротьбі з мафіозною злочинністю, який призначається на чотири роки, а також посади його заступника. У підпорядкування прокурора були віддані спеціальні управління по захисту свідків, працівники яких наділялися широкими повноваженнями.

Указаний Закон також регламентував особливі правила щодо членів мафіозних груп, які погодилися співпрацювати зі слідчими і правоохоронними органами. На думку італійських експертів, допомога таких осіб була одним із ключових моментів, що дають змогу ефективно використовувати весь комплекс заходів, спрямованих на боротьбу з цим видом злочинності.

Крім того, за вказівкою прокурора в обов'язок органу судової поліції могло бути поставлено завдання щодо забезпечення особистої безпеки особи, узятої під захист. Згідно із зазначеним правовим актом, присутність безпосередньо в залі судового розгляду осіб, які

погодилися співпрацювати з правосуддям, було не обов'язковою. Вони могли давати свідчення «на відстані» за допомогою технічних засобів. Також передбачався більш суворий режим роботи з документами, які належать особам, які співпрацюють із правосуддям. Закон зобов'язував Міністерство юстиції спільно з Міністерством внутрішніх справ видавати спеціальний декрет, що визначає особливі правила утримання співпрацюючих «мафіозі» в місцях ув'язнення.

Отже, зазначені нормативно-правові акти в Італії забезпечили застосування на практиці такої системи заходів, спрямованої на захист учасників кримінального процесу, а саме: особиста охорона органом судової поліції, зміна місця проживання або переведення з однієї виправної установи в іншу, використання тимчасових документів прикриття, забезпечення новими особистими документами зі зміною загальних анкетних даних [1, с. 140].

Отже, як позитивний досвід застосування заходів безпеки щодо учасників кримінального процесу в Італії та ФРН можна виділити спеціально створений державний орган, який безпосередньо підпорядковується тільки Міністрам юстиції та внутрішніх справ, а також ефективний правовий механізм захисту не тільки громадян, а й самих злочинців, які погодилися співпрацювати з органами кримінального переслідування.

Якщо ж розглядати законодавчу базу України, захист учасників кримінального процесу регулюється низкою нормативних правових актів. Так, у статті 1 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року № 3781-ХІІ зазначено, що законом встановлено систему особливих заходів державного захисту працівників суду і правоохоронних органів від перешкоджання виконанню покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих прав, а так само від посягань на життя, здоров'я, житло й майно зазначених осіб та їхніх близьких родичів у зв'язку зі службовою діяльністю цих працівників. З урахуванням конкретних обставин, згідно зі ст. 5 указанного Закону, до таких осіб можуть бути застосовані такі заходи безпеки: особиста охорона, охорона житла й майна; видача зброї, засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; встановлення телефону за місцем проживання; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; тимчасове розміщення в місцях, що забезпечують безпеку; забезпечення конфіденційності даних про об'єкти захисту; переведення на іншу роботу, направлення на навчання, заміна документів, зміна зовнішності, переселення в інше місце проживання [3, с. 152–155].

У Законі України «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві» від 23 грудня 1993 року № 3782-ХІІ ст. 7 визначено види заходів безпеки, що застосовуються до учасників кримінального процесу, а саме: особиста охорона, охорона житла й майна; видача спеціальних засобів індивідуального захисту і сповіщення про небезпеку; використання технічних засобів контролю і прослуховування телефонних та інших переговорів, візуальне спостереження; заміна документів і зміна зовнішності; зміна місця роботи або навчання; переселення в інше місце проживання; поміщення до дошкільної виховної установи або установи органів соціального захисту населення; забезпечення конфіденційності відомостей про особу; закритий судовий розгляд [9, с. 98–103].

В Україні перелік нормативно-правових актів, які регулюють захист учасників кримінального процесу, досить широкий. Крім зазначених законодавчих актів, є низка підзаконних актів, а саме: Постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок вирішення питань переселення в інше місце проживання, надання житла, матеріальної допомоги та працевлаштування осіб, взятих під державний захист» від 26 червня 1995 року № 457, Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо забезпечення належних умов діяльності суддів та функціонування судів» від 15 грудня 1999 року № 1564/99, Указ Президента України «Про заходи щодо подальшого зміцнення правопорядку, охорони прав і свобод громадян» від 18 лютого 2002 року № 143/2002, Постанова Пленуму Верховного суду України «Про застосування законодавства, що передбачає державний захист суддів, працівників суду і правоохоронних органів та осіб, які беруть участь у судочинстві» від 18 червня 1999 року № 10 тощо [12, с. 23–25].

Наявність такої безлічі нормативних правових актів пояснюється тим, що питання про надання особі державного захисту, забезпечення безпеки її майна, її близьких є досить серйозним. У зв'язку з цим держава зробила спробу правового регулювання основних сфер у цьому напрямі.

Висновки. Резюмуючи вищевикладене, варто зазначити, що інститут безпеки учасників кримінального процесу знаходить активне відображення в законодавстві зарубіжних країн як із англосаксонською, так і романо-германською системами права. Із позитивних сторін в організації застосування заходів безпеки можна виділити таке.

Країни з англосаксонською правовою системою надають перевагу матеріальній і соціальній стороні питань безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, при цьому підпадають під захист не тільки самі учасники кримінального процесу, а і їх близькі родичі, а також інше оточення.

Окремо створені спеціалізовані органи щодо організації захисту учасників кримінального процесу, а також їх пряме підпорядкування тільки урядовим органам у ФРН та Італії дає змогу виключити зайві контакти з іншими відомствами, а також зводить до мінімуму корупційність зв'язків, тим самим забезпечуючи належну безпеку осіб, які охороняються, що надає можливість повною мірою реалізовувати надані законні права та виконувати покладені на них обов'язки.

Наявність різних нормативних правових актів щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі, у законодавстві України забезпечує їх детальну регламентацію, даючи змогу виключити прогалини в законі й нормативно врегулювати порядок і механізм їх застосування.

Отже, зарубіжний досвід правової регламентації діяльності правоохоронних органів у зазначеній сфері для України цікавий не тільки своєю новизною, а й конкретністю державних програм у сфері забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному процесі. Очевидна необхідність імплементації в національне законодавство окремих положень, зокрема заслуговує на увагу соціальна спрямованість захисту, а також створення спеціальних органів, що забезпечували б належний механізм реалізації заходів безпеки в кримінальному процесі.

Список використаних джерел:

1. Азаров М.Ю. Досвід роботи Італії та Німеччини щодо забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві / М.Ю. Азаров // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика): наук.-практ. журн. – К., 2003. – № 7. – С. 139–145.
2. Гриньків О.О. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства: становлення і розвиток в окремих зарубіжних країнах / О.О. Гриньків // Право і суспільство. – 2007. – № 4. – С. 89–92.
3. Емірський В.В. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства / В.В. Емірський // Вісник Запорізького юридичного інституту. – Запоріжжя, 2000. – № 2. – С. 152–155.
4. Забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства в Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аналіз : [навчальний посібник] / [В.К. Шкарупа, М.В. Коваль, В.М. Андрущук та ін.]. – Ірпінь : Нац. ун-т ДПС України, 2007. – С. 194.
5. Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві : Закон України від 23.12.1993 № 3782-ХІІ.
6. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23.12.1993 № 3781-ХІІ.
7. Казакова В.А. Новий закон про забезпечення соціального та правового захисту свідків у ФРН / В.А. Казакова // Держава і право. – 2000. – № 9. – С. 79–91.
8. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР.
9. Костін М.І. Кримінально-процесуальні заходи забезпечення безпеки особи / М.І. Костін // Юридичний радник. – 2007. – № 6. – С. 98–103.

10. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI.
11. Кримінальні травми і компенсація. The Criminal Injuries Compensation Authority / GOV UK. Мінськ, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://www.us-marshals.gov/witsec>.
12. Уваров В.Г. Забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві / В.Г. Уваров // Проекти КПК та проблеми стану кримінально-процесуального законодавства: матеріали наук.-практ. семінару, (Харків, 6 лютого 2008 р.) / НУВС. – Х., 2008. – С. 23–25.
13. Федеральна програма захисту свідка Сполучених Штатів. United States Federal Witness Protection Program / U.S. Marshals Service. Мінськ, 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : URL: <http://www.usmarshals.gov/witsec>.
14. Шахрай В.Г. Захист свідків в кримінальному процесі / В.Г. Шахрай // Матеріали семінару з питань забезпечення безпеки свідків, організованого Міністерством юстиції США та Міжнародною правоохоронною академією 22–26 січня 2007 р., м. Будапешт // Західний кур'єр. – 28.03.2007. – 212 с.

ЧЕНЦОВ В. В.,

доктор історичних наук, професор,
перший проректор
(Університет митної справи
та фінансів)

ТЕРТИШНИК В. М.,

доктор юридичних наук, професор
(Університет митної справи
та фінансів)

УДК 340.131 [343.43:323.281] (477+4) (075.8)

**РЕАБІЛІТАЦІЙНЕ ПРАВО ТА ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ЖЕРТВ РЕПРЕСІЙ,
ЗЛОВЖИВАНЬ І ПОМИЛОК ВЛАДИ**

У статті розкриваються проблеми становлення й розвитку реабілітаційного права, удосконалення практики його застосування з урахуванням міжнародних правових актів і правових позицій Європейського суду з прав людини, уносяться пропозиції щодо вдосконалення механізмів запобігання незаконним діям влади та забезпечення прав і свобод людини.

Ключові слова: реабілітаційне право, політичні репресії, зловживання владою, права людини, відновлення прав, захист.

В статье раскрываются проблемы становления и развития реабилитационного права, совершенствования практики его применения с учетом международных правовых актов и правовых позиций Европейского суда по правам человека, вносятся предложения по совершенствованию механизмов предупреждения незаконных действий власти, обеспечения прав и свобод человека.

Ключевые слова: реабилитационное право, политические репрессии, злоупотребления властью, права человека, восстановление прав, защита.

